

«Farlig for sine omgivelser»

Forståelser av kvinnelige pasienters farlighet ved Rotvoll asyl i årene 1930–1954

«Dangerous to her surroundings»

Understandings of dangerousness in female patients at Rotvoll Asylum 1930–1954

Maria Antonie Sæther

Stipendiat, Institutt for moderne samfunnshistorie, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Mastergrad, lektorutdanning i historie (2014)

maria.antonie.sather@ntnu.no

Sammendrag

Artikkelen diskuterer forståelser av kvinnelige pasienters farlighet ved Rotvoll asyl i årene 1930–1954. I artikkelen undersøkes det hvordan og hvorfor farlighetsbegrepet ble brukt om kvinnelige pasienter i psykiatrien, i tillegg til hvordan kvinnelige pasienters atferd og farlighet ble håndtert. Artikkelen viser at farlighetsbegrepet ble brukt uformelt av pårørende og distriktsleger ved innleggelse, som oftest i sammenheng med voldsom og truende atferd. Disse uformelle farlighetserklæringene fulgte ikke nødvendigvis pasientene etter innleggelse, fordi asyls ansatte foretok egne vurderinger av pasientene.

Nøkkelord

kvinner, psykiatrihistorie, farlighet

Abstract

This article discusses conceptions of female patients described as dangerous at Rotvoll Asylum in Trondheim during the period 1930–1954. The article studies how and why the term «dangerous» was used to describe female psychiatric patients and explores how the female patients' behavior and dangerousness were managed and discussed. This article shows that the informal concept of dangerousness was used by relatives or medical officers, most often in relation to violent or threatening behavior. The informal use of the term dangerousness did not necessarily adhere permanently to the patients because the asylum psychiatrists would conduct their own assessments of their patients.

Keywords

Women, history of psychiatry, dangerousness

Innledning

I 1944 ble en kvinne innlagt ved Rotvoll asyl med diagnosen «insania manico-melancholia». Hun hadde hatt såkalte nerveanfall noen år tidligere, men var ifølge sin lege ikke farlig den gangen. Nå hadde kvinnen hatt repeterende anfall i et års tid, og disse anfallene kom stadig tettere, og hun ble «mer farlig og truende hver gang».¹ Legen oppga følgende som grunn til at innleggelse ble ansett som nødvendig: «[...] da hun nu er mere truende og farlig for sine omgivelser, må hun anbringes for å forsøke om hun ikke kan helbredes.»² Halvannen måned senere ble den samme kvinnen utskrevet som «helbredet», reiste hjem og ble ikke gjeninnlagt ved Rotvoll asyl senere. Legene ved asylet beskrev kvinnen som gjennomgående «rolig og grei», og det er ingenting i dagnotatene som tilsier at de oppfattet henne som truende eller farlig.³ Farlighetsbegrepet ble brukt av folk i kvinnens nære omgivelser for å beskrive hennes atferd, og var ikke et resultat av en juridisk eller institusjonell farlighetsvurdering.

I artikkelen diskuteres forståelser av kvinnelige pasienters farlighet ved Rotvoll asyl.⁴ Ingen av kvinnene var innlagt med formell farlighetserklæring eller var dømt til sikring i asylet, noe som gjør bruken av farlighetsbegrepet desto mer interessant, siden det ikke hadde en formell, juridisk forankring. Med utgangspunkt i tjue kvinners pasientjournaler fra årene 1930–1954, der alle ble beskrevet som farlige ved innleggelse, stilles spørsmålene: Hvem var det som definerte kvinnene som farlige? Hva var bakgrunnen for at de ble forstått som farlige, og var farligheten eksplisitt knyttet til kvinnelighet? Det skal også diskuteres hvordan farlighetsbegrepet påvirket praktikernes forståelse av kvinnenes atferd i perioden de var innlagt.

I norsk sammenheng har ingen studert denne tematikken, mye fordi det ikke fantes egne psykiatriske sikkerhetssenger for kvinner før 1987. Dette gjør historiske studier av kvinners farlighet utfordrende. Gjennomgangen av pasientjournaler fra Rotvoll, der utvalget består av kvinner beskrevet som farlige ved innleggelse, gir oss innsikt i forståelser av en gruppe kvinnelige pasienter vi fortsatt har lite kunnskap om.⁵

Tidligere forskning

Det kan skrives mye om psykiatrihistoriens historiografiske utvikling, men svært forenklet kan den oppsummeres som en utvikling fra «whig history» til en uttalt psykiatrikritisk og antipsykiatrisk påvirket forskning, særlig fra 1970-tallet. De siste tiårene bærer den psykiatrihistoriske forskningen i noe mindre grad preg av ideologi. Den er i økende grad fundert på empirinære og mikrohistoriske studier, der forholdet mellom omsorg og kontroll i større grad diskuteres og nyanseres.⁶ Eksempler på nyere studier av norsk psykiatrihistorie er Per Haaves bok *Ambisjon og handling* (2008), Hilde Bondeviks bok *Hysteri i Norge* (2009) og Svein Atle Skålevågs bok *Utilregnelighet* (2016).⁷

Det finnes flere studier som tematiserer kvinnelige pasienter i psykiatrien. Mye av litteraturen på dette feltet er produsert av litteraturvitere og sosiologer, med en uttalt kritisk feministisk tilnærming. En av klassikerne er Elaine Showalters *The Female Malady* (1987),

1. St. Olavs hospital (SOH). Rotvoll asyl, løpenummer (l.nr.) 9228.

2. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 9228.

3. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 9228.

4. Rotvoll sykehus var et statseid sykehus for sinnslidende pasienter, og var ved oppførelsen et svært tidsmessig anlegg. Den første pasienten ble tatt imot 5. januar 1872. I 1980 skiftet asylet navn til Charlottenlund sykehus.

5. Forfatteren har fått dispensasjon fra Regional komité for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk Midt-Norge til å anvende helseopplysninger til forskning (ref. 2010/2206).

6. Riving mfl. 2006: 7 ff.

7. Haave 2008; Bondevik 2009; Skålevåg 2016.

der hun diskuterer hvordan kulturelle forestillinger om akseptabel kvinnelighet påvirket og formet psykiatriens tilnærminger til kvinners sinnssykdom i årene 1830–1980.⁸ Showalter mener dette førte til at kvinner ble sykeliggjort og dermed overrepresentert i engelsk pasientstatistikk. Showalter skal definitivt krediteres for å ha skrevet kvinner inn i psykiatrhistorien, samt satt søkelys på hvordan kulturer samhandler med psykiatriens forståelser og praksiser. Men som sosiolog og psykolog Joan Busfield illustrerer i en kritisk artikkel fra 1994, er Showalters påstander ensidige.⁹ I boken *Men, Women and Madness* (1996) utdyper Busfield sin kritikk og viser hvordan kulturelle representasjoner av galskap har vært både maskuline og feminine, i tillegg til å vise at forholdet mellom antall mannlige og kvinnelige pasienter er mer komplekst når det tas hensyn til variabler som alder og diagnoser.¹⁰ Louise Hides bok *Gender and Class in English Asylums, 1890-1914* (2014) er blant de nyeste bidragene som tematiserer kjønn i psykiatrien. Hide viser hvordan kjønn og klasse påvirket maktstrukturene i det viktorianske asylet, på tvers av relasjoner mellom pasienter og ansatte.¹¹ Hverken Showalter, Busfield eller Hide drøfter farlighetsbegrepet i utstrakt grad.

Farlighet har også blitt diskutert i internasjonal psykiatrhistorisk forskning, men i liten grad med empirisk tilnærming og vekt på konkrete pasienter forstått som farlige. Farlighet har vært tema for historiske studier av pasientjournalene fra Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl. Særlig Øyvind Thomassens, Hilde Dahls og Eivind Myhres forskning er relevant i denne sammenheng.¹² Det er forsket historiefaglig på kriminelle kvinner i psykiatrien internasjonalt, og eksempelvis Pauline Priors studie av kvinnelige pasienter og rettspsykiatri ved Central Criminal Asylum i Irland diskuterer hvordan utilregnelighet, klasse og kjønn virket innenfor det irske rettssystemet og i rettspsykiatrien.¹³ I skandinavisk sammenheng har Jesper Vaczy Kragh og Lars Garpenhag forsket på psykiatriske sikkerhetspsykehus i Danmark og Sverige.¹⁴ Både Garpenhag og Kragh berører farlighetstematikken, men i likhet med Dahls og Myhres studier er det først og fremst i sammenheng med mannlige pasienter. Anne Madeleine Botslangen berører også farlighet i sin avhandling om pasientbegrepets historie. Botslangen forstår begreper som «pasient» og «farlig» som selvstendige analyseobjekter, med mening som endres over tid, og som kan avløses av nye begreper.¹⁵ Botslangens tilnærming vil trekkes inn i denne artikkelen.

Marie Eriksson og Roddy Nilssons *Ilska, desperation och lömska försåt* og Cecilia Rivingss kapittel «Ideal och avvikelser. Kvinnlighet, våldsamhet och sinnessjukdom vid 1800-talets mitt» diskuterer begge hvordan kvinners voldsomhet ble forstått og håndtert i Sverige.¹⁶ Riving diskuterer særlig kulturelle forståelser av kvinners voldsutøvelse slik den kom til uttrykk i psykiatriske journaler, men ikke farlighet. Lynsey Blacks artikkel fra 2020 er blant de nyeste og mest relevante artiklene som omhandler kriminelle kvinners farlighet. Blacks artikkel viser at kvinner ble forstått som vanskelige heller enn farlige, og at forståelser av «farlig» atferd var kjønnnet.¹⁷ Særlig Dahls og Blacks funn bidrar her med perspektiver på

8. Showalter 1987. Begrepene «sinnssykdom» og «sinnssyk» er i dag regnet som stigmatiserende, men brukes i denne artikkelen fordi det var etablerte begreper i den aktuelle perioden.

9. Busfield 1994: 259–277.

10. Busfield 1996.

11. Hide 2014.

12. Dahl 2018; Myhre 2016; Thomassen 2015.

13. Prior 2008.

14. Garpenhag 2012; Kragh 2018.

15. Botslangen 2015: 357.

16. Eriksson & Nilsson 2020; Riving 2005.

17. Black 2020.

hvordan farlighet ble forstått henholdsvis hos mannlige sikkerhetspasienter i Norge og hos kvinner i en europeisk kontekst. Blacks studie dreier seg primært om kvinner tiltalt for drap og vektlegger juridiske perspektiver, men studier fra Reitgjerdet asyl viser at det ikke nødvendigvis var en uttalt kobling mellom drap og farlighet.¹⁸ Historiske studier av kvinnelige pasienter betegnet som farlige kan derfor være relevant for å skape bredere forståelse for hva farlighetsbegrepet innebar når det ble brukt ved ordinære asyl om ikke-kriminelle pasienter, utenfor rammene til institusjoner som Kriminalasylet og Reitgjerdet.

Kilder og utvalg

Primærkildene til denne artikkelen er først og fremst tjue pasientjournaler fra Rotvoll asyl. Rotvoll ble etablert i Trondheim i 1872 og var et statsasyl som tok imot pasienter fra hele landet, og det er rimelig å anta at arkivene etter Rotvoll gir oss et representativt inntrykk av norsk psykiatri i den aktuelle perioden. Journalene er selektert etter gjennomlesing av innleggelsesnotatene i 821 kvinnejournaler fra perioden 1930–1954.¹⁹ Utvalget på tjue pasientjournaler gjør det mulig med en kvalitativ undersøkelse av hvordan farlighet hos kvinnelige pasienter ble forstått.

Utvalget av primærkilder består av pasientjournaler der farlighetsbegrepet ble brukt for å beskrive kvinnes atferd i anamnesen, altså i pasientens sykehistorie slik legen noterte den ved innleggelse. Det kan ikke utelukkes at det fantes flere kvinnelige pasienter ved Rotvoll som ble oppfattet som eksplisitt farlige, men det er naturlig å tenke at en slik oppfatning vil gjenspeiles i anamnesen. Dette er en kvalitativ studie som ikke søker å presentere kvantitative funn, noe som i større grad har blitt gjort ved bruk av eksempelvis Reitgjerdets arkiver. Kvantitativ forskning på Reitgjerdets historie er muliggjort gjennom institusjonens konkrete innleggelseskriterier og ikke minst dets velorganiserte, digitaliserte arkiv, noe som ikke er tilfelle for Rotvolls arkiv.

En systematisk sammenligning av farlighet hos kvinner og menn er vanskelig å gjennomføre siden kjønnene ble håndtert institusjonelt ulikt i samfunnet. Rammene for formell farlighet var i mindre grad tilpasset kvinner. Kvinnene på Rotvoll er derfor ikke direkte sammenlignbare med pasientene ved Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl, de to sikkerhetsasylene som skulle ivareta kriminelle og farlige sinnssyke menn.²⁰ Samtidig kan den uformelle farligheten som framstilles i journalene til de tjue kvinnene ved Rotvoll, si oss noe om hvor sammensatt dette begrepet var, også når det ble brukt utenfor de formelle rammene. Forhold knyttet til kvinner som ble forstått som voldsomme og farlige, har hittil ikke vært gjennstand for historisk forskning i en norsk kontekst. Derfor undersøkes kun kvinnene i denne artikkelen. Eventuell komparasjon med mannlige pasienter blir dermed et mulig framtidig prosjekt.

Kvinnene denne artikkelen handler om, er anonymisert, fordi personopplysninger ikke ville tilført artikkelen noe som formidler forståelser av farlighet. Personvernregler og forskningsetiske hensyn stiller også krav om anonymisering for at man skal få tilgang til å bruke denne typen kildemateriale.²¹

18. Dahl 2018: 136.

19. Journalene ble telt manuelt. Samlet var det 1687 pasientjournaler fra årene 1930–1954, derav 821 kvinnejournaler. Dette illustrerer godt at kjønnsfordelingen var ganske jevn ved Rotvoll i denne perioden.

20. Samtidig kan det nevnes at heller ikke alle pasientene ved Reitgjerdet var straffedømte eller farlighetserklærte. Noen mannlige pasienter ved ordinære asyl ble oppfattet som særskilt vanskelige eller farlige og ble derfor overført til Reitgjerdet. Dahl 2018: 124.

21. Det finnes tilfeller der bruk av personopplysninger kan være relevant, se diskusjon om forskningsetiske hensyn i Dahl 2018: 53–56.

Pasientjournaler er komplekse historiske kilder. Petter Aaslestad beskriver journalen som en «fortelling om pasienten og hans sykdom».²² Journalene formidler asyllegenes faglige forståelse av pasientene og deres atferd. Asyllegene samlet informasjon fra pårørende, distriktsleger og andre som på ulike vis hadde vært involvert i innleggelse og behandling, og journalene kan derfor forstås som en samling med sammendrag heller enn en enkelt sammenhengende fortelling. Gjennom studier av samhandlingen mellom psykiatrien og pasientenes nære omgivelser vil vi få bedre innsikt i samtidens forståelser av pasientene.²³ Aaslestad mener journalskrivingen på 1950-tallet i økende grad bærer preg av eksterne kilders opplysninger om pasientene, og knytter dette opp til et ønske om å danne helhetlige bilder av pasientene.²⁴ Perioden 1930–1954 er kanskje derfor særlig godt egnet for å få innsikt i ulike aktørers forståelser av de kvinnene som ble forstått som farlige. Det bør bemerkes at det aller meste som formidles om kvinnene i journalene, er skrevet av mannlige leger, noe som nødvendigvis påvirker hvordan kvinnene ble forstått og framstilt. Pasientenes egne stemmer er i liten grad til stede i journalene.

Farlighet i psykiatrien

Hilde Dahl definerer opprettelsen av Kriminalasylet (1895–1961) og Reitgjerdet asyl (1923–1987) som ledd i institusjonaliseringen av farlighet.²⁵ Disse to institusjonene skulle ivareta og behandle farlige sinnssyke kriminelle menn, samtidig som samfunnet skulle beskyttes. I flere europeiske land ble farligheten administrert på mer eller mindre samme måte som i Norge, med egne sikkerhetsasyl for farlige og kriminelle sinnssyke. I Danmark og Sverige ble det i hovedsak etablert selvstendige sikringsavdelinger for farlige og kriminelle sinnssyke menn i tilknytning til de ordinære asylene, mens det i Irland og England ble etablert frittstående kriminal- og sikkerhetsasyl på 1850- og 1860-tallet, slik det etter hvert også ble i Norge.²⁶ Det ble aldri opprettet kvinneavdelinger ved Kriminalasylet eller Reitgjerdet, noe som innebar at sinnslidende kvinner som begikk kriminalitet eller ble forstått som farlige, ble sendt til ordinære asyl eller fengsel.

Det ble også etablert juridiske rammer som skulle beskytte samfunnet mot pasienter som ble forstått som farlige, deriblant gjennom farlighetserklæringer og sikringsordningen. Handlinger definert som farlige ble først konkretisert i en kongelig resolusjon av 17. november 1908 om farlighetserklæringer. I resolusjonen framheves lovbrudd knyttet til vold og såkalte allmennfarlige handlinger, eksempelvis ildspåsettelse. Her ble ikke farlighet bare knyttet til sinnssyke individer som hadde begått allmennfarlige lovbrudd, men også til forsøk på eller trusler om å utføre allmennfarlige handlinger, der farlighetserklæringen skulle ha en forebyggende funksjon. 1908-resolusjonen ble i 1925 avløst av en ny kongelig resolusjon om forvaring av farlige sinnssyke, der farlighet igjen ble knyttet til lovbrudd som drap, vold, alvorlige utuktshandlinger og ildspåsettelse.²⁷ Farlighetserklæringer var et sikkerhetstiltak, som på begjæring fra politiet kunne utstedes av leger etter en sakkyndig vurdering, uten å involvere påtalemyndighetene og domstolene. Politiet fungerte som verge for den sinnssyke så lenge farlighetserklæringen var gyldig.²⁸

22. Aaslestad 1997: 32.

23. Riving mfl. 2006: 9.

24. Aaslestad 1997: 120.

25. Dahl 2018.

26. Garpenhag 2012: 37; Sonne 2008: 120; Black 2020: 422; Shepherd 2016: 475.

27. Anderssen 1950: 50 f.

28. Anderssen 1950: 53; Dahl 2018: 134.

I 1929 ble sikringsbestemmelsene i straffeloven endret ved at det ble åpnet for å sikre sinnssyke kriminelle i ordinære asyl. Dette innebar et brudd med sinnssykeloven av 1848, som var tydelig på at kriminelle sinnssyke ikke skulle innlegges sammen med ikke-kriminelle sinnssyke. Sikringslovgivingen var også knyttet til farlige handlinger og nevner flere av de samme lovbruddene som i resolusjonen av 1925, i tillegg til andre paragrafer knyttet til tyveri og økonomisk kriminalitet.²⁹ Dahls funn viser at farlighetserklæringer ble gradvis mindre brukt ved sikkerhetsasylene etter at sikringslovgivningen ble endret.³⁰

Etableringen av Kriminalasylet og Reitgjerdet, samt reglene knyttet til farlighetserklæringer og sikring, er i denne sammenhengen definert som formelle tiltak rettet mot farlighet. De pasientene som ble farlighetserklært eller sikret i asyl, omtales derfor som «formelt farlige» heretter. Hva som ligger i begrepet «farlig», er ikke åpenbart. Psykiater og tidligere direktør ved Kriminalasylet, Hans Evensen, påpekte dette i et møte i Norsk psykiatrisk forening i 1913:

Hvad de sindsykes farlighet angaar er det saa, at der gives ikke nogen videnskabelig definition av uttrykket, og heller ikke nogen retspraksis om anvendelsen av det. Man maa først og fremst holde ut fra hverandre de sindsyke, som er farlige ogsaa inden asylerne, og de som alene indelbærer en fare for den offentlige sikkerhet [...].³¹

Evensen skiller her mellom farlighet i og utenfor asylet. Han berører ikke den uformelle farligheten, altså den farligheten som ikke falt innenfor de formelle rammene i jussen.

Som tidligere nevnt ble ikke noen av de tjue kvinnene i kildeutvalget farlighetserklært eller underlagt sikring i asyl, men alle ble beskrevet som farlige i innleggelsesdokumentene og kan derfor defineres som «uformelt farlige». Hvordan kan vi forstå det uformelle farlighetsbegrepet? Botslangen forstår begrepet «farlig» i sammenheng med pasientbegrepet som en språklig nyansering og spesifisering, der ulike trekk ved pasienten konkretiseres.³² Spesifisering som «farlig» kunne ha en organisatorisk funksjon innad i institusjonen, med hensyn til graden av sikkerhet på avdelingene.³³ Men det var ikke leger innad i institusjonen som beskrev kvinnene i dette utvalget som farlige. Farlighetsbegrepet, slik det brukes i de tjue pasientjournalene, sier noe om hvordan omgivelsene utenfor institusjonen oppfattet pasientene. Begrepet er en språklig representasjon av omgivelsenes oppfatning av pasienten og fikk en funksjon først og fremst i forbindelse med innleggelse ved asylet.

Kvinner og den uformelle farligheten ved Rotvoll asyl

De menneskene som ble innlagt ved Rotvoll, var en sammensatt og mangfoldig gruppe pasienter; det gjelder også de tjue kvinnene denne artikkelen tar utgangspunkt i. Det er derfor vanskelig å forme spesifikke kategorier ut fra deres pasientjournaler. Noe kategorisering kan allikevel være nyttig for å sortere i inntrykkene omgivelsene formidlet, men også for å beskrive kvinnenes sosiale kontekst. Det bør understrekes at det er språklige representasjoner av omgivelsenes oppfatninger av disse kvinnene som kategoriseres og diskuteres i denne sammenhengen.

29. Anderssen 1950: 72 f.

30. Dahl 2018: 157.

31. *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 1915, årg. 35: 729.

32. Botslangen 2015: 305.

33. Botslangen 2015: 303 f.

Alle kvinnene ble innlagt i perioden 1930–1954. Den eldste var født tidlig på 1870-tallet og den yngste tidlig på 1920-tallet. Det er interessant at fjorten av kvinnene var ugifte, derav seks hovedsakelig hjemmeværende, seks hadde hatt arbeid utenfor hjemmet, og to var offentlig understøttet. De ugifte kvinnene som var hjemmeværende, bodde som oftest hos nær familie som foreldre eller søsken. Hvor uvanlig var det å være ugift rundt midten av 1900-tallet? Ved folketellingen i 1930 lå andelen gifte kvinner på 45 prosent, mens andelen gifte kvinner økte til 62 prosent i 1960.³⁴ Tallene i artikkelens utvalg er ikke signifikante, men når nesten tre fjerdedeler var ugifte, så er det et nærliggende spørsmål om deres atferd på ulike vis førte til relasjonelle utfordringer. I innleggelseskjemaene til de seks kvinnene som var eller hadde vært gift, ble deres ektefelles yrke oppført. Kvinnene selv ble registrert som «hustru», og hvorvidt de hadde hatt lønnet arbeid utenfor hjemmet, er ikke kjent. Uavhengig av yrkesstatus var kvinner kulturelt forbundet med hjemmet, og husholdningen ble forstått som deres domene i den aktuelle perioden.³⁵

Alle kvinnene ble registrert med en diagnose i forbindelse med innleggelse, men sammenstilt gir ikke disse inntrykk av noen klare tendenser. De hyppigst brukte diagnosene var schizofreni (syv kvinner), insania manico-melancholia (tre kvinner), psychosis epileptica (tre kvinner) og psychosis ex imbecillitate (to kvinner), mens de resterende hadde «andre og uklare psykoser», psychosis ex. const., ps.ex. vitio cerebri, ps.ex. invol. et senio og idiotia.³⁶ Seks av kvinnene var innlagt under ett år og ble utskrevet som bedret, helbredet eller ikke sinnssyk.³⁷ De resterende kvinnene var innlagt i alt fra ett til 30 år, og ingen ble beskrevet som bedret eller helbredet.

Formene for «farlighet» er kanskje vanskeligst å sortere, men grovt sett kan den deles inn i to kategorier: (1) vold, trusler, ild (seksten kvinner) og (2) plagsom, nakenhet, uro (fire kvinner).³⁸ Disse kategoriene sier noe om hvordan omgivelsene oppfattet kvinnenes farlighet, og lite om hvor farlige kvinnene ble oppfattet som i asyl, og indikerer heller ikke varighet på innleggelsestiden. Ti av kvinnene beskrives som farlige for «omgivelsene», tre som farlige for «andre» og to som farlige for spesifikke personer. Videre beskrives «farlige tendenser» hos to kvinner, og to andre beskrives som «farlig» eller potensielt «farlig» uten kontekst. En kvinne ble beskrevet som «farlig for den offentlige sikkerhet». Fem av de tjue kvinnene beskrives i tillegg som farlig for seg selv.

De voldelige og truende kvinnene

Vold, trusler om voldsutøvelse og ildspåsettelse var blant kriteriene for sikring og farlighetserklæring, men ingen av kvinnene i utvalget var dømt til sikring eller hadde blitt farlighetserklært. I kun et fåtall av tilfellene var politiet involvert ved innleggelsene. Voldsutøvelsen eller truslene om å utøve vold var stort sett rettet mot nære familiemedlemmer eller husholdningen.

Som nevnt ble majoriteten av kvinnene beskrevet som «farlig for omgivelsene». Som

34. Melby 2020: 338.

35. Melby 2020: 418, 422.

36. Diagnosene peker mot tilstander vi i dag forstår som psykoselidelser, affektive lidelser og psykisk utviklingshemming. Sykdommer som epilepsi er det i dag mulig å medisinerer, og de medfører derfor sjeldnere risiko for følgetilstander av typen psykose (postictal forvirring).

37. Antallet kvinner med liggetid på under ett år er egentlig syv, men den syvende kvinnen døde kort tid etter innleggelse.

38. (1): SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8230, 8602, 8833, 8940, 9053, 9228, 9288, 9344, 9363, 9443, 9641, 10254, 10336, 10340, 10552, 10594. (2): SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8587, 9412, 10164, 10425.

oftest framstår det som at «omgivelsene» ikke omfattet mer enn deres egen husholdning, eventuelt de nærmeste naboene. Ved å beskrive kvinnene som farlige for «omgivelsene» ble deres atferd knyttet til hjemmet. Dette skiller seg i så måte fra farlighetserklæringens formulering «farlig for den offentlige sikkerhet». Den eneste kvinnen som ordrett ble definert som «farlig for den offentlige sikkerhet», ble innlagt av politiet etter anmodning fra distriktslegen, selv om hennes pårørende motsatte seg innleggelsen.³⁹ Distriktslegen brukte ikke en formell farlighetserklæring, men ordlyden formidlet allikevel et akutt behov for innleggelse.⁴⁰ Legen beskrev henne som farlig, uten å knytte dette til konkrete trusler om vold eller alvorlig voldsutøvelse i innleggelsesnotatene. Hun skal ifølge distriktslegen ha sparket og slått en reservelege ved sykehuset der hun fikk somatisk behandling, uten at volden beskrives som alvorlig. Distriktslegen beskrev flere hendelser:

Gjentakende ganger har hun klædt seg splitter naken og satt seg i vinduskarmen. Da vinduene ble tilmalt tok hun en stol og knuste ruten. Under hele krigen har hun gått som puella publica på rundgang hos tyskerne.⁴¹

Ifølge journalen hadde hun barn utenfor ekteskap, hvorav ett barn med en tysk soldat, i tillegg til kjønns sykdom. Til tross for at kvinnen hadde utøvd vold mot en lege, så utgjorde ikke det alene et grunnlag for å bruke begrepet «farlig for den offentlige sikkerhet». Denne formuleringen var knyttet til farlighetsresolusjonen, der «voldshandling av alvorlig natur rettet mot noens person» var blant handlingene som kvalifiserte for formell farlighetserklæring.⁴² Alvorlighetsgraden av volden utøvd mot legen er i dette tilfellet ukjent, men denne kvinnen ble sannsynligvis ikke sett på som farlig i hjemmet, siden de pårørende ikke ønsket asylinnleggelse.

Det er også andre opplysninger fra distriktslegen som kan knyttes til farlighet. Straffelovens §155 om spredning av kjønns sykdommer lå under kapitlet om allmennfarlige forbrytelser, og det er mulig at kvinnens kjønns sykdom ble sett på som en alvorlig risikofaktor i dette tilfellet.⁴³ Ifølge historiker Elisabeth Koren ble kjønns sykdommer diskutert i lys av samfunnsordenen.⁴⁴ Selv om Stortingets vedtak av de Castbergske barnelover fra 1915 bedret den juridiske og økonomiske velferden for ugifte mødre og deres barn, så var det fortsatt i årene 1930–1950 klare sosiale stigma forbundet med å være ugift mor, og særlig hvis barnets far hadde vært tysk soldat under andre verdenskrig.⁴⁵ Kvinnene som fikk barn med tyskere, ble av mange i etterkrigsårene sett på som umoralske, samtidig som umoralsk seksuell atferd ble satt i sammenheng med spredning av kjønns sykdommer og prostitusjon.⁴⁶ Kombinasjonen av barn utenfor ekteskap, prostitusjon, venerisk sykdom og voldsutøvelse, mer eller mindre uavhengig av alvorlighetsgrad, utgjorde betydelige brudd på de kulturelle kjønnsnormene i perioden. Det er nærliggende å tro at vold i tillegg til seksuell atferd som samtiden forsto som umoralsk, forsterket oppfatningen av at denne kvinnen var farlig for offentlig sikkerhet og ikke kun for sine nære omgivelser.

Selv om det finnes eksempler der farligheten ble knyttet til seksualmoral, så var det ikke

39. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 9288.

40. Journalen inneholder ikke en formell farlighetserklæring, og selv om det er mulig at en erklæring har gått tapt, må det antas at dette ikke ble anvendt i denne pasientens tilfelle.

41. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 9288. «Puella publica» betyr prostituert («offentlig fruentimmer»).

42. Anderssen 1950: 50.

43. Straffeloven 1902: § 155.

44. Koren 2003: 42.

45. Melby & Rosenbeck 2009: 39; Pedersen 2006: 35.

46. Pedersen 2006: 79; Koren 2003: 42.

en konsekvent praksis. En ung kvinne ble innlagt etter å ha vært truende mot sitt barn og voldsom mot andre familiemedlemmer, og hun beskrives som «truende og farlig for sine omgivelser».⁴⁷ Hennes atferd blir ikke gjenstand for eksplisitte moralske vurderinger, og legene problematiserte ikke at hennes barn var født utenfor ekteskap, men poengterte at en slektning av henne hadde en venerisk sykdom og var «nærmest asocial» og «helt umulig».⁴⁸ Fra hun ble innlagt til hun ble utskrevet som helbredet etter knappe to måneder, viste hun ingen tegn til voldsomhet ifølge journalen. Bruken av begrepet «farlig» for å beskrive kvinnene som ble opplevd som voldelige eller truende, er intuitivt enkelt å forstå, fordi voldsutøvelse kan medføre fare for liv og helse. Gjennom å bruke denne betegnelsen ble behovet for innleggelse formidlet. Samtidig ser vi at farlighetsbegrepet ikke nødvendigvis fikk varige institusjonelle konsekvenser for kvinnene det gjaldt, siden legene ved Rotvoll foretok egne vurderinger av eventuell farlighet og voldsomhet.

Innledningsvis stilte jeg spørsmålet om hvem som definerte kvinnene som farlige. Fordi journalen er sammensatt av flere dokumenter, både interne og eksterne, er det ikke alltid lett å se hvem som først brukte begrepet for å beskrive pasientene. Tilsynelatende var det som oftest legen som søkte om innleggelse på vegne av pasienten, som foretok denne vurderingen, med unntak av to tilfeller der det kommer fram at pasientenes fedre uttalte at døtrene var eller kunne bli farlige. Det ene tilfellet der en far uttalte at datteren kunne bli farlig, er særlig interessant. Datteren ble innlagt etter at faren anmeldte henne til politiet for knivtrusler. Dette eksemplet er interessant fordi kvinnen ble anmeldt for trusler om vold, men ikke ble begjært innlagt av politiet. I politirapporten ble farens forklaring vedlagt: «Min mening er at hun er sinnssyk og blir anfallene mere voldsomme, så mener jeg at hun nu er farlig for husets folk og omgivelsene [...]».⁴⁹ I farens innleggelsesbegjæring til Rotvoll ble dette formulert noe annerledes, og hun ble her beskrevet som «sinnssyk og forstyrrende [for] den offentlige sikkerhet».⁵⁰ Brevet var skrevet på politiets brevpapir, så faren hadde kanskje fått hjelp fra politiet til å formulere seg. Denne innleggelsen kan forstås som preventiv, da hennes atferd ble forstått som potensielt farlig på grunn av voldstrusler. Det er videre interessant å se nærmere på hvordan ordbruken hos faren endret seg. I politirapporten knyttet han potensiell farlighet til de nærmeste omgivelsene i hjemmet, men valgte å bruke det mer dempede begrepet «forstyrrende» framfor «farlig» i innleggelsesbegjæringen. Samtidig imiterte han her en formell farlighetserklæring ved å knytte dette til offentlig sikkerhet. Denne kvinnen ble sannsynligvis forstått som et «gråsome-tilfelle». Hun ble kanskje ikke forstått som farlig nok til at politiet valgte å formelt farlighetserklære henne, men ved å bruke deler av ordlyden i en farlighetserklæring ble det formidlet at hun potensielt kunne bli farlig og burde få asylplass, i en tid der det var overbelegg ved mange av landets asylsenter.

Distriktslegene fikk opplysninger fra personer nær pasienten, opplysninger legene måtte forholde seg til, men som kunne vise seg å være feilaktige. Blant de kvinnene med kortest innleggelsestid finner vi en gift kvinne som ble forlangt innlagt av politiet. Hennes lege begrunnet innleggelsen med «hendes asociale indstilling» og at det ikke var utelukket at «hun med sin sykdom kan bli farlig for mandens sikkerhet», selv om hun ikke ble beskrevet som fysisk voldelig.⁵¹ I innleggelsesnotatene skal mannen ha opplyst: «[H]un motarbeider mig i alle retninger er brutal truende og ikke helt ufarlig.»⁵² Han beskrev henne som «umulig»,

47. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 9228.

48. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 9228.

49. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8230.

50. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8230.

51. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8602.

52. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8602.

skjennende og hevdet at hun beskyldte ham for utroskap.⁵³ Deres voksne barn støttet fars forklaring og hevdet at hun truet med å ta livet av ektemannen, mens to naboer beskrev kvinnens munnbruk som «grov» og «rå».⁵⁴

Rivings funn fra svensk psykiatri rundt 1850 viser at voldsom og destruktiv atferd var det som oftest ble trukket fram i innleggelsesdokumenter, men voldsomhet alene var ikke tilstrekkelig for å erklære at noen var sinnssyk.⁵⁵ Voldsomheten måtte framstå som irrasjonell og unødvendig. Kvinnens nære familie framstilte henne som truende og farlig, men innen en måneds tid etter innleggelse var kvinnen utskrevet som helbredet. Hva skjedde med hennes farlighet og sinnssykdom? Noen uker etter innleggelse fikk kvinnen besøk av en tidligere arbeidsgiver som hadde «bare godt å si» om henne, og en annen arbeidsgiver sendte et brev til direktøren der hun stilte seg uforstående til innleggelsen.⁵⁶ Senere kom ektemannen på besøk og gjentok sine negative beskrivelser av kona til overlegen, men da kvinnen ble fortalt dette, «virker hun mildt forferdet eller forbauset».⁵⁷ I asylet beskrives hun som «stadig grei og orientert, deltar med stor dyktighet i arbeidet». Hun skal ha grått litt og beklaget seg over mannen og noen av de voksne barna, som bodde og drakk sammen. Dagen hun ble utskrevet som helbredet, er det notert: «Man har ikke under pat.s ophold i asylet kunnet finne sikre holdepunkter for sinnssykdom [...]. Man finner ikke å kunne lite for meget på mannen og barnenes beretninger.»⁵⁸ Kvinnens atferd i asylet ble oppfattet som akseptabel, og sannsynligvis framsto kvinnen som mer rasjonell etter hvert som mannens upålitelighet ble kjent for asylets ansatte. Som Riving påpeker, var forståelsen av voldsomhet kontekststøttet og kunne i noen sammenhenger forstås som rasjonell.⁵⁹ Denne kvinnen hadde ikke vært voldelig, men ble framstilt som truende av ektemannen. Sannsynligvis ble denne kvinnens eventuelle sinne og trusler mot ektemannen forstått som mer naturlige og kanskje mer legitime når ansatte ved Rotvoll oppfattet mannen som lite troverdig og drikkfeldig.

Denne kvinnen var ikke alene om å bli utskrevet relativt kort tid etter innleggelse. Det er til sammen seks av de tjue kvinnene som utskrives til hjemmet innen ti måneder, og alle beskrives som enten «helbredet», «ikke sinnssyk» eller «bedret».⁶⁰ I det forrige eksempelet så vi hvordan ektefellen forsøkte å påvirke Rotvolls ansatte ved å framstille kona som farlig, men etter en relativt kort observasjonsperiode ble hun utskrevet som ikke sinnssyk. Dette viser at psykiaterne ved Rotvoll sørget for å få pasientene utskrevet relativt raskt når de ikke lenger hadde grunn til å anta at pasientene var sinnssyke eller farlige. Dette samsvarer med Dahls forskning, som også viser eksempler på at det ble utøvd faglig kontroll ved Reitgjerdet.⁶¹ Disse uformelle farlighetsvurderingene er særlig interessante fordi de ikke hørte hjemme i en ordinær sinnssykeattest. I *Tidsskrift for Den norske lægeforening* skrev psykiatrispesialist Arne Kanter i 1951:

En vanlig sinnssykeattest skal derimot ikke inneholde noe om hvorvidt lægen anser pasienten for å være farlig for sine omgivelser. Farlighetserklæringen har andre og meget vidtrekkende konsekvenser.⁶²

53. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8602.

54. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8602.

55. Riving 2005: 90.

56. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8602.

57. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8602.

58. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8602.

59. Riving 2005: 91.

60. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8602, 9228, 9443, 9641, 10425, 10552.

61. Dahl 2018: 138.

62. Kanter 1951: 813.

Hvis det var slått fast at farlighetsvurderinger ikke var ordinære legers anliggende, hva lå da bak legenes trang til å definere enkelte pasienter som farlige? Det er nærliggende å tro at farlighetsbegrepet ble brukt for å understreke at det hastet med innleggelse, noe som kan forstås som et pragmatisk valg. Samtidig behøvde ikke denne uformelle farlighetsvurderingen å være distriktslegens egen vurdering; den kan i noen tilfeller ha vært en gjengivelse av pårørendes beskrivelser, slik vi så i den fortvilede konas tilfelle.

Tre av kvinnene som ble beskrevet som farlige, ble innlagt eller overført til Rotvoll i forbindelse med ildspåsettelse. Kun én av de tre kvinnene som ble innlagt i forbindelse med ildspåsettelse, ble innlagt av politiet og da fordi politiet var verge, ikke grunnet anmeldelse.⁶³ Alle disse tre ble i tillegg beskrevet som farlige for seg selv. Det virker ikke som at ansatte ved Rotvoll dvelte ved kvinnenens forsøk på ildspåsettelse etter innleggelse, i alle fall ikke skriftlig. Personalet vektla først og fremst pasientenes oppførsel innad i institusjonen, så kvinnenens tidligere atferd var sannsynligvis mindre relevant etter innleggelse. Mens to av kvinnene forble pasienter over lengre tid, én innlagt i over 30 år og en annen i privatpleie, ble den tredje kvinnen utskrevet som bedret til hjemmet etter fem måneder. Ved utskriving ble ingen bekymring knyttet til eventuelle framtidige forsøk på ildspåsettelse uttrykt i journalen. Det ble heller ikke stilt spørsmål om hvorfor hun forsøkte å tenne på, selv om det ved innleggelsen ble notert at hun hadde et dårlig forhold til ektemannen og hadde forsøkt å tenne på deres eget hus.⁶⁴ Trolig ble antagelser om potensiell farlighet hos denne kvinnen svekket etter hvert som hun ble oppfattet som roligere, og etter at hun uttrykte noe forståelse for at hun hadde «vært syk på sinnet».⁶⁵ Samtidig er det påfallende at det ikke ble gjort noen skriftlige vurderinger av den eventuelle risikoen det kunne innebære å sende henne hjem igjen, til en mann som virket «som en rød klut for en sint okse».⁶⁶

Farlighetsbegrepets tette forbindelse med vold og trusler framstår som uendret over tid i mitt materiale. Et annet aspekt ved begrepsbruken som ikke endret seg, er framstillingen av farligheten som en iboende egenskap, altså noe pasienten selv *var* eller kunne *bli*. I dagens psykiatri beskrives helst pasientens *atferd* som farlig, nettopp for å unngå å framstille farlighet som en vedvarende egenskap.⁶⁷ Det er derfor fascinerende hvordan det som ved innleggelse ble framstilt som karaktertrekk ved pasientene, plutselig forsvinner i journalene, særlig i tilfellene til de seks kvinnene som ble utskrevet etter kort tid.

Vold, trusler om alvorlig vold og potensiell ildspåsettelse var regnet som farlige forbrytelser, og det at betegnelsen «farlig» ble brukt av distriktsleger eller pårørende for å beskrive disse formene for atferd, speiler begrepsbruken knyttet til formell farlighet. Samtidig finnes det flere kvinner ved Rotvoll som beskrives som voldelige og truende uten at farlighetsbegrepet brukes. Noen av disse beskrives som sinte, brutale, truende, voldsomme, urolige, grove, skjennende, rasende eller vanskelige.⁶⁸ Bruken av farlighetsbegrepet i forbindelse med vold og trusler var altså ikke en konsekvent praksis. Det kan ha vært andre faktorer som spilte inn i denne uformelle begrepsbruken. Riving skriver at kvinnenens sosiale bakgrunn, familiens rolle i lokalsamfunnet og deres rolle i hjemmet påvirket omgivelsenes forståelser av kvinners voldshandlinger.⁶⁹ Det er nærliggende å tro at disse sosiale aspektene også påvirket bruken

63. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 10254.

64. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 9641.

65. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 9641.

66. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 9641.

67. Rør 2006: 20 f.

68. Eksempler finnes her: SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 9067, 9264, 9319, 9498, 9575, 9582, 9750, 9921, 10604.

69. Riving 2005: 103.

av farlighetsbegrepet, noe som samtidig forklarer hvorfor begrepet ikke nødvendigvis ble brukt videre av legene ved asyltet, der institusjonelle fortolkningsrammer gjaldt. Begrepet var ikke lenger relevant hvis kvinnene ikke ble opplevd som en fare for ansatte eller medpasienter. Innledningsvis stilte jeg spørsmål om farligheten var eksplisitt knyttet til kjønn. Vold, trusler og ildspåsettelse var som nevnt framhevet i de formelle farlighetsbestemmelsene og kan slik leses som objektive, kjønnsløse kriterier. Allikevel påvirket rådende kjønnsnormer omgivelsenes forståelser av disse kvinnenes atferd og eventuelle voldsutøvelse, fordi oppfatningen av vold og trusler ble formet av den sosiale konteksten disse ble utøvd i.⁷⁰

De plagsomme kvinnene

Farlighetsbegrepet framstår som desto mer komplekst når det brukes om atferden som beskrives hos de fire kvinnene jeg har valgt å forstå innenfor kategori (2): plagsom, nakenhet, uro. Så vidt jeg kan se, beskrives det ingen eksplisitt voldsom eller truende atferd hos disse kvinnene. Uro og uforutsigbarhet kjennetegner beskrivelsene av alle fire kvinnenes atferd. En av disse kvinnene ble innlagt fordi hun «muligens» kunne bli farlig for seg selv eller sine omgivelser ifølge en sykehuslege.⁷¹ Denne legen skriver om kvinnen: «Opfattning dårlig. Opmerksomheten borte. Hun taler uavladelig, synger lidt inimellem, er meget opspilt, fekter med armene og gjør grimaser, blotter sin overkrop. [...] Hun har tilbøieligheter til å bli sinnt, og slår og stamper i gulvet.»⁷² Hun var gift, men mannen hadde reist fra henne og barna, og hun hadde vært innlagt tidligere i forbindelse med sinnssykdom tilknyttet fødsler og da mannen forlot henne. Under de tidligere oppholdene ved Rotvoll skal hun ha vært «rotet, rastløs og urolig» og «fortumlet og forvirret».⁷³ Hun skal allikevel ha vært flink til å arbeide når hun ikke nektet. En annen kvinne ble forlangt innlagt av sin far etter perioder med uro. I sinnssykeattesten fra den lokale legen står det: «Hun er delvis urolig. Løper da gjerne ut på jordet og setter seg ute i sneen en stund [...]»⁷⁴ En tredje godt voksen kvinne ble forlangt innlagt av mannen fordi hun fikk «brått uroanfall, farer omkring og kommer med fæle beskyldninger mot mann og svigerinner».⁷⁵ Den fjerde kvinnen ble søkt innlagt av sine leger to ganger, fordi hun over flere år mente seg forfulgt av naboene og stadig møtte opp på lensmannskontoret for å anmelde folk hun mente hadde skadet og misbrukt henne.⁷⁶ Her beskrives altså former for atferd som kan ha skapt usikkerhet hos menneskene i kvinnenes nære omgivelser, og som potensielt kan ha skapt en frykt for at den uforutsigbare atferden skulle utvikle seg i retning av eksempelvis vold.

Seksualiserte elementer kan også finnes i alle de fire kvinnenes innleggelsesnotater. Eksempelvis nevnes onani i en av kvinnenes journaler, men kommenteres ikke videre. Den samme kvinnen skal ifølge journalen ha vist «tilbøieligheter til erotiske tilnærmelser» da hun var i privatpleie.⁷⁷ Onani var antageligvis implisitt avvikende atferd, og selv om «erotiske tilnærmelser» ikke nødvendigvis var avvikende i seg selv, så ble det sannsynligvis forstått som et sykdomstegn hvis det foregikk i det som ble oppfattet som en upassende kontekst. Kan-

70. Riving 2005: 103.

71. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8587.

72. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8587.

73. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8587.

74. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 9412.

75. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 10164.

76. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 10425.

77. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8587.

skje ble det forstått som upassende også på grunn av kvinnens status som pasient? En annen kvinnes atferd beskrives eksplisitt som seksualisert: «Hennes oppførsel har ofte et seksuelt preg. Hun vasker kjønnsorganet så hun blir sår. Prater om 'naturen' 'midtpunktet' og 'centrum' som alt dreier seg om.»⁷⁸ Også i en tredje kvinnes innleggelsesnotat beskrives seksualiserte hallusinasjoner, som imidlertid omhandler andre enn henne selv. Hennes behandlende lege søkte om innleggelse fordi hun mente hun ble forfulgt av naboer «med ondskap og ubehageligheter», blant annet i form av at «leieboerne satte strøm på henne og forteller om seksuelle bilder som hun ser foran seg hele dagen».⁷⁹ Den fjerde kvinnen skal også ha formidlet seksualiserte forestillinger om andre: «Når hun får sine uroanfall sier hun at mannen og svi-gerdøtrene ' horer'. Tror at mannen så snart han kommer ut av huset, har kjønnslig samkvem med andre kvinner [...].»⁸⁰ Hvorvidt kvinnes seksualiserte atferd eller ytringer ble satt i sammenheng med farlighet, er usikkert, men det kan ha bidratt til å styrke omgivelsenes oppfatning av uforutsigbarhet og mulig risiko.

Diagnosene kan ikke hevdes å være et likhetstrekk. To av kvinnene fikk nemlig diagnosen schizofreni, mens de to andre fikk diagnosene *insania manico-melancholia* og *ps. ex. vitio cerebri* (organisk hjernesykdom som medførte sinnssykdom).⁸¹ Hallusinasjoner beskrives hos de to kvinnene med schizofrenidiagnose, mens de siste to beskrives som «forvirret». Den «plagsomme» farligheten som defineres hos disse fire kvinnene, kan derfor hevdes å bestå i urolig atferd og uforutsigbarhet, ikke eksplisitt voldsom eller truende atferd.

Det er interessant å reflektere rundt hvilken funksjon disse uformelle farlighetsvurderingene hadde i det institusjonelle systemet, når de ikke ble knyttet til beskrivelser av voldsomhet. Karin Johannisson drøfter sosiale og kulturelle prosesser knyttet til diagnostisering: «Navngiving (av diagnosen) synes være sentral i denne prosessen. Det som har et navn (en diagnose) fins».⁸² Omgivelsenes skriftliggjøring av farligheten gjorde at den mulige farligheten *fantet*. De fungerte som uformelle risikovurderinger. Sinnssykeerklæringen var avgjørende for innleggelse, men disse uformelle farlighetserklæringene fungerte som språklige forsterkere, for å tydeliggjøre behovet for innleggelse. Muligheten for at disse fire kvinnene kunne bli farlige for andre, ble dermed etablert i skrift, men ble ifølge journalene til flere av kvinnene aldri en materiell realitet i form av utøvd vold eller uttalte voldstrusler.

Konklusjon

De institusjonelle rammene knyttet til pasienter som ble forstått som farlige, var i stor grad tilpasset menn. Mannlige pasienter som ble regnet som farlige, ble innlagt ved Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl, mens de antatt farlige kvinnene ble innlagt ved ordinære asyl. Artikkelen tar utgangspunkt i journalene til tjue kvinner som ble beskrevet som farlige, men ingen av disse var underlagt sikring eller farlighetserklæring.

Flertallet av kvinnene i utvalget ble definert som farlige av folk i sine nære omgivelser, eksempelvis distriktsleger eller pårørende. Disse uformelle farlighetsvurderingene var som oftest ikke eksplisitt knyttet til kjønn, selv om kjønn var en implisitt del av den sosiale konteksten som farligheten ble vurdert innenfor. Den eneste kvinnen som ble definert som «farlig for offentlig sikkerhet», er her unntaket. Hennes antatte farlighet var knyttet til vold, i

78. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 9412.

79. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 10425.

80. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 10164.

81. SOH. Rotvoll asyl, l.nr. 8587, 9412, 10164, 10425.

82. Johannisson 2006: 40 (min oversettelse).

tillegg til venerisk sykdom, samt barn utenfor ekteskap med en tysk soldat. Atferd som ble forstått som seksuelt umoralsk, forsterket sannsynligvis forståelsen av kvinnen som farlig.

Journalene vitner ikke om at begrepet fulgte kvinnene videre under oppholdet. Selv om omgivelsene opplevde disse kvinnene som farlige, ble de altså ikke nødvendigvis forstått som farlige ved asyl. Seks av de tjue kvinnene ble utskrevet innen ti måneder etter innleggelse, da som helbredet eller bedret. Dette illustrerer godt at de uformelle farlighetsvurderingene som kvinnenens omgivelser formulerte, ble evaluert av asyls ansatte.

Hos flertallet av kvinnene i mitt utvalg beskrives voldelig eller truende atferd, altså atferd som ble forstått som farlig eller potensielt farlig for deres omgivelser eller spesifikke personer. Så langt samsvarer de uformelle farlighetsvurderingene med kriteriene og formuleringene i de formelle, juridiske bestemmelsene knyttet til farlighet. Men en liten gruppe kvinner ble definert som farlige uten at det knyttet til vold eller trusler. Hos disse beskrives uforutsigbar atferd, hallusinasjoner og forvirring, samt seksualiserte ytringer eller atferd. Hvorfor noen valgte å definere denne plagsomme, men ikke-voldelige atferden som farlig, er fortsatt noe uklart, men kvinnenens uforutsigbarhet ble trolig oppfattet som en risikofaktor. Det er vanskelig å vurdere betydningen av seksualiserte ytringer eller seksualisert atferd i denne sammenhengen, men det var sannsynligvis ikke irrelevant.

Denne artikkelen belyser forståelser av kvinners voldsomhet og uformelle farlighet i norsk psykiatri rundt midten av 1900-tallet, og bidrar til ny kunnskap om hvordan denne gruppen pasienter ble håndtert i institusjon. Artikkelen viser at den uformelle farligheten som oftest var tett knyttet til voldsom og truende atferd. Den viser også at omgivelsenes opplevelse av farlighet ikke nødvendigvis ble delt av asyls ansatte, som foretok egne vurderinger av pasientenes atferd. Mulighetene for videre studier av forståelser av farlighet er mange. Komparasjon mellom mannlige og kvinnelige pasienter vil kunne belyse hvordan kjønnsnormer påvirket samfunnets og psykiatriens forståelser av voldsomhet og farlighet. Spørsmålet om hvor mange menn som ble uformelt definert som farlige, er særlig interessant. Studier av begrunnelsene for å opprette Kriminalasylet og Reitgjerdet som rene mannsasyl er også et naturlig skritt framover, for å kunne belyse kjønnede aspekter ved den overordnede diskusjonen om farlighet og samfunnsvern.

Litteratur

- Anderssen, J.E. (1950). *Håndbok i norsk sinnssykerett. Lov, resolusjoner, forskrifter m. v. vedk. sinnssyke: med henvisninger og kommentarer*. Aschehoug.
- Black, L. (2020). The Pathologisation of Women Who Kill. Three Cases from Ireland. *Social History of Medicine*, 33(2), 417–437. <https://doi.org/10.1093/shm/hky064>
- Bondevik, H. (2009). *Hysteri i Norge. Et sykdomsportrett*. Unipub.
- Botslangen, A.M. (2015). *Den psykiatriske pasient – en begrephistorisk studie* [doktoravhandling]. Universitetet i Bergen. <https://hdl.handle.net/1956/10727>
- Busfield, J. (1994). The Female Malady? Men, Women and Madness in Nineteenth Century Britain *Sociology*, 28(1), 259–277. <https://doi.org/10.1177/0038038594028001016>
- Busfield, J. (1996). *Men, Women and Madness. Understanding Gender and Mental Disorder*. Macmillan Press.
- Dahl, H. (2018). *Institusjonaliseringen av farlighet, sinnssykdom og samfunnsvern i Norge. En studie av farlige kriminelle sinnssyke pasienter i Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl, 1895-1940* [doktoravhandling]. NTNU. <http://hdl.handle.net/11250/2564979>
- Eriksson, M., & Nilsson, R. (2020), *Ilska, desperation och lömska försåt. Våldsamma kvinnor i 1800-talets Sverige*. Nordic Academic Press.

- Garpenhag, L. (2012). *Kriminaldårar – Sinnessjuka brottslingar och straffrihet i Sverige, ca. 1850-1930* [doktoravhandling]. Uppsala universitet.
- Hide, L. (2014). *Gender and Class in English Asylums, 1890-1914*. Palgrave Macmillan.
- Haave, P. (2008). *Ambisjon og handling. Sanderud sykehus og norsk psykiatri i et historisk perspektiv*. Unipub.
- Johannisson, K. (2006). Hur skapas en diagnos? Ett historiskt perspektiv. I G. Hallerstedt (red.), *Diagnosens makt – Om kunnskap, pengar och lidande* (s. 29–41). Daidalos.
- Kanter, A. (1951). Den praktiserende læges befattning med sinnssyke. *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, 71(24), 812–816.
- Koren, E. (2003). «En trusel for selve Samfundene». *Venerisk sykdom: Tiltak, medisinsk forståelse og moraldebatt i Norge 1880-1927* [masteroppgave]. Universitetet i Bergen. <https://hdl.handle.net/1956/1653>
- Kragh, J.V. (2018). *Sikringen. Forbrydelse, farlighed og foranstaltninger: Sikringsafdelingen i dansk psykiatri 1918-2018*. Syddansk Universitetsforlag.
- Melby, K. (2020). Husmortid 1900–1960.. I G. Hagemann, K. Melby, H. Roll-Hansen, H. Sandvik & I. Øye (red.), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (s. 327–429). Cappelen Damm Akademisk.
- Melby, K., & Rosenbeck, B. (2009). Reproduksjon som fortolkningsramme for de nordiske velferdsstater: Foucault møter Giddens. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 33(1–2), 28–46.
- Myhre, E. (2016). *Farlige menn. Mannlighet, seksualforbrytelser og sinnssykdom 1895–1940* [doktoravhandling]. NTNU. <http://hdl.handle.net/11250/2426904>
- Pedersen, T.A. (2006). *Tyskerjenter i Norge – reaksjoner og klippeaksjoner, 1940–1946* [masteroppgave]. Universitetet i Oslo. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-14857>
- Prior, P. (2008). *Madness and Murder. Gender, Crime and Mental Disorder in Nineteenth Century Ireland*. Irish Academic Press.
- Riving, C. (2005). Ideal och avvikelse. I E. Österberg & M.L. Cronberg (red.), *Kvinnor och våld – En mångtydig kulturhistoria* (s. 88–109). Nordic Academic Press.
- Riving, C., Møllerhøj, J., & Sonne, P. (2006). Psykiatrihistoriska perspektiv. *Scandia*, 72(2), 7–11.
- Rør, E. (2006). Om aggresjon og vold. I E. Rør, B.R. Rund & B. Krøvel, *Vold og psykiatri. Om forståelse og behandling* (s. 17–32). Tano Aschehoug.
- Shepherd, J. (2016). 'I am very glad and cheered when I hear the flute'. The Treatment of Criminal Lunatics in Late Victorian Broadmoor. *Medical History*, 60(4), 473–491. <https://doi.org/10.1017/mdh.2016.56>
- Showalter, E. (1987). *The Female Malady. Women, Madness and English Culture, 1830-1980*. Virago Press.
- Skålevåg, S.A. (2016). *Utilregnelighet. En historie om rett og medisin*. Pax.
- Sonne, P. (2008). «Men selvfølgelig Jærnstænger for Vinduerne»: Nybrud i dansk retspsykiatri 1900–1935. I J.V. Kragh (red.), *Psykiatriens historie i Danmark* (s. 120–146). Hans Reitzels Forlag.
- Straffeloven. (1902). *Almindelig borgerlig Straffelov* (LOV-1902-05-22-10). Lovdata.
- Tidsskrift for Den norske lægeforening*, 35. (1915). Forhandlinger ved Norsk psykiatrisk foreningsmøte i Kristiania 22de og 23de august 1913.
- Thomassen, Ø. (2015). Asylene for de sinnssyke og farlige mennene – Kriminalasylet og Reitgjerdet. I E. Furseth (red.), *Galskapens fengsel* (bd. 3, s. 29–72). Norsk rettsmuseum.
- Aaslestad, P. (1997). *Pasienten som tekst. Fortellerrollen i psykiatriske journaler: Gaustad 1890-1990*. Tano Aschehoug.